

ارزیابی فرآیند مشارکت مردم در بازسازی سکونتگاه‌های زلزله‌زده (مطالعه موردی: دهستان شیروان)

حسین فراهانی* - استادیار دانشگاه زنجان، گروه جغرافیا، زنجان، ایران
رضا خوشرفتار - استادیار دانشگاه زنجان، گروه جغرافیا، زنجان، ایران
مجتبی حاجی‌پور - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

پذیرش نهایی: ۹۲/۳/۲۵

دریافت مقاله: ۹۱/۸/۱۴

چکیده

هنگام اجرای پروژه‌های بازسازی پس از سوانح، با متغیرهای زیادی روبرو هستیم، که یکی از مهمترین آنها، بحث مشارکت در روند بازسازی است، یعنی دخالت نظرات، خواسته‌ها و حضور فعال و آگاهانه مردم در اجرای پروژه‌های بازسازی به نحویکه علاوه بر رضایتمندی مردم، از بعد موفقیت در پیشبرد اهداف، نتایج قابل قبولی را بدست آورد. این موضوع نشان دهنده ارتباط تنگاتنگ بین مردم و پروژه‌های بازسازی است. هدف پژوهش حاضر، ارزیابی فرآیند مشارکت مردم در بازسازی سکونتگاه‌های آسیب دیده است. محدوده انجام تحقیق، دهستان شیروان از توابع شهرستان بروجرد می‌باشد، که در جریان زلزله سال ۱۳۸۵ دچار تخریب جدی شد. روش انجام تحقیق توصیفی-همبستگی است و داده‌های مورد نیاز با استفاده از پرسشنامه جمع‌آوری شده است. نتایج بدست آمده از این بررسی‌ها نشان دهنده آن است که به رغم اهمیت بسیار زیاد توجه به نیازها و علائق مردم به خصوص در نواحی روستایی و همچنین تجارب کشورهای دیگر از موفق نبودن این پروژه‌ها، به دلیل عدم مشارکت مردم، بازهم مردم سانحه دیده و خواسته‌های آنان و در مجموع ابعاد کالبدی و مالی در جریان‌بازسازی در نظر گرفته نشده است.

واژگان کلیدی: مشارکت مردم، بازسازی، زلزله، شیروان، مسکن آسیب دیده.

۱. مقدمه

تخریب ساختمان‌ها از جمله آثار و پیامدهای سوانح طبیعی است. در میان همه سوانح طبیعی، زمین‌لرزه بیشترین خسارت را به ساختمان‌ها، از جمله سازه‌های مسکونی وارد کرده، سبب می‌شود که عده زیادی از مردم، بی‌خانمان شوند. از آنجا که مسکن پس از خوراک و پوشاک، از مهمترین نیازهای اساسی بشر می‌باشد، پس از وقوع هر زلزله، تهیه برنامه بازسازی مسکن بسیار ضروری و حیاتی است. تجربیات گذشته نشان داده است که در بسیاری موارد، برنامه‌های تأمین سرپناه و بازسازی مسکن با شکست مواجه شده و از سوی مردم مورد قبول واقع نشده است. این مسأله نشان می‌دهد که توجه به مجموعه‌ای از عوامل در فرآیند تهیه سرپناه - خواه سرپناه اضطراری، خواه موقت و خواه دائم - برای آسیب دیدگان، لازم و ضروری بوده و مدیریت صحیح روند تأمین سرپناه می‌تواند در افزایش موفقیت برنامه‌های بازسازی پس از سانحه نقش اساسی داشته باشد. از جمله مواردی که بهبود برنامه بازسازی را به دنبال دارد و در به ثمر رسیدن آن مؤثر است، مشارکت وسیع و گسترده مردم می‌باشد که در نهایت سبب رضایتمندی آسیب دیدگان از مسکن بازسازی شده می‌گردد.

در فروردین ماه ۱۳۸۵، زلزله‌ای به قدرت ۶ در مقیاس ریشتر، دو شهر دورود و بروجرد در استان لرستان و روستاهای آنها را لرزاند. هرچند در این زلزله، بدلیل هوشیاری مردم در اثر پیش‌لرزه‌های روز قبل و هشدارهای به موقع مسئولین، تعداد تلفات جانی بسیار کمتر از زمینلرزه‌های مشابه پیشین بود، اما بدلیل غیرمقاوم بودن سازه‌ها، به ویژه در مناطق روستایی، خسارت وسیع و گسترده‌ای به ساختمان‌ها وارد شد که نیازمند یک برنامه مدون و فرآیند کامل در زمینه بازسازی سکونتگاه‌های آسیب‌دیده از سانحه زلزله است. به منظور افزایش موفقیت در برنامه‌های بازسازی پس از سانحه در نواحی روستایی، باید تمام جوانب موفقیت را در نظر گرفت و آن را به همراه یک مدیریت صحیح در مناطق روستایی به کار برد. یکی از مهمترین جوانب بازسازی مشارکت مردم است. لذا اهمیت این موضوع موجب توجه به آن در تحقیق حاضر شده است و روند پی‌گیری و انجام تحقیق بر این فرضیه استوار است که میزان مشارکت مردم با کارایی فرآیند بازسازی رابطه مستقیم‌دارد. لذا هدف مطالعه حاضر واکاوی ارتباط فرآیند بازسازی دهستان شیروان از توابع شهرستان بروجرد با مشارکت مردم روستاییو مطالعه راهکارهای مؤثر ارتقاء کیفیت ساخت و ساز مسکن روستایی با مشارکت همه جانبه مردم می‌باشد.

۲. مروری بر ادبیات تحقیق

در کشورهای درحال توسعه در امر بازسازی مناطق زلزله‌زده، به دلیل مشارکت کمتر مردم منطقه، مسئولان به نوع معماری و مساحت ساختمان‌ها و نیز مکان‌گزینی مناسب روستا چه از لحاظ دسترسی به مزارع و چه از لحاظ قرارنگرفتن مجدد روستا بر روی گسل توجهی نمی‌شود. همچنین مشکلاتی از قبیل: بیمه نبودن ابنیه، وارد آمدن فشارهای مالی و اقتصادی بر دولت، عدم بازسازی سریع اقتصاد و بازار منطقه، ترجیح دادن بازسازی کالبدی بر بازسازی اقتصادی و

مسائل فراوان دیگری وجود دارد که جهت حل این مشکلات، بهترین راه حل مشارکت همه جانبه مردم است، زیرا این امر باعث می‌شود که روند بازسازی تسریع یافته و ساخت و ساز مطابق با میل خود ساکنین روستا باشد.

۱-۲. بازسازی

زلزله همه ساله در گوشه و کنار جهان رخ می‌دهد و تلفات و خسارات فراوان به جای می‌گذارد. رخدادهای طبیعی نظیر سیل و زلزله در اغلب موارد اثرات مخربی بر سکونتگاه‌های انسانی دارد و تلفات سنگینی بر جای می‌گذارد. ساختمان‌ها و زیرساخت‌های موجود را نابود کرده و عوارض اقتصادی و اجتماعی وسیعی بر جوامع تحمیل می‌کند. زلزله به عنوان یک پدیده طبیعی به خودی خود نتایج نامطلوبی در پی ندارد. آنچه از این پدیده یک فاجعه می‌سازد، عدم پیشگیری از تأثیرات آن و عدم آمادگی جهت مقابله با عواقب آن است. پرداختن به بازسازی و چگونگی کم و کیف آن بعد از وقوع حادثه یکی از امور بسیار حیاتی می‌باشد. اصولاً، بازسازی عبارتست از: تأمین کل خدمات و زیرساخت‌های تخریب شده، جایگزینی کالبدی بناهای منهدم شده، احیا کردن و توانمندسازی مجاری اقتصادی و درنهایت بهبود شرایط زیست جامعه مصیبت زده (آیسان، دیویس، ۱۳۸۲: ۷).

در پرداختن به بحث بازسازی بعد از زلزله، بایستی تمامی جنبه‌های آن به صورت جامع علمی و کاربردی صورت گیرد. بدین معنا که جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و ... باید مورد توجه قرار گرفته شود تا باعث شکست پروژه‌های بازسازی و نهایتاً عدم رضایتمندی و پذیرش آن توسط مردم سانحه دیده نشود. (فلاحی و همکاران، ۱۳۸۵: ۶) عموماً در بازسازی مشکلات عدیده‌ای از قبیل: عدم ایجاد کسب و کار جدید و از بین رفتن بعضی از مشاغل قبلی، استمرار استفاده از سازه‌های ناامن، مشکلات مسکن جدید، فضاهای کم خانه‌ها، مشکلات دامداری، نارضایتی از پیمانکاران، عدم آواربرداری مناسب، طراحی نامناسب و مغایر با فرهنگ‌ها و معماری بومی وجود دارد (حاجی‌پور، ۱۳۸۹: ۷).

نکته مهمی که باید در بازسازی در نظر گرفته شود این است که در بازسازی روستاها باید دقت شود که با حفظ وارکان اصلی روستا چه از نظر اجتماعی و چه از نظر معماری بازسازی صورت گیرد تا پس از چندی شاهد روستاهای بی‌هویت از نظر معماری نباشیم. اثرات منفی استفاده غیرکارشناسی از منابع تخصیص یافته داخلی در منطقه آسیب‌دیده نیز شایان توجه است چرا که بودجه‌ریزی غیرکارشناسی در منطقه باعث تبعاتی چون افزایش بی‌رویه تورم در آن منطقه می‌گردد. در طول دوره بازسازی، بار اضافی ناشی از انجام برنامه‌های بازسازی توسط دولت، احتمالاً باعث کاهش عملکرد و میزان کارایی دستگاه‌های دولتی می‌گردد که در نتیجه منجر به عدم رضایت بخش بودن برنامه‌های بازسازی خواهد شد. در صورت استفاده غیر اصولی از منابع مالی خارجی، نیز تبعاتی چون برهم زدن تراز مالی داخلی و بسیاری دیگر از مسائل اقتصادی گریبانگیر مردم منطقه آسیب دیده می‌شود و چالش‌های پیش روی بازسازی را بیشتر می‌کند (باغوند و همکاران، ۱۳۸۶: ۵).

۲-۲. اجرای عملیات ساختمانی

به طور کلی در اجرای عملیات ساخت و ساز، دو گزینه وجود دارد: مدل پیمانکارمحور و مدل مردممحور اینکه کدامیک از این دو روش انتخاب می‌شود، به عوامل متعددی بستگی دارد؛ الف) مدل پیمانکارمحور: در این نوع بازسازی مسکن، با شرکت‌های ساخت و ساز قرارداد بسته می‌شود؛ مصالح، نیروی کار و متخصصان، غالباً از خارج از جامعه مورد نظر وارد می‌شوند این روش معمولاً به این خاطر انتخاب می‌شود که آسانترین و سریع‌ترین روش برای تأمین سرپناه، و برگرداندن جامعه به وضعیت عادی و حمایت از جامعه آسیب‌دیده به خصوص در شرایطی که تعداد آسیب‌دیدگان زیاد است می‌باشد. اما درعین حال، راه‌حلهایی را به جامعه تحمیل می‌کند که با جامعه سانحه‌دیده چندان سازگار نیستند. در ساخت و ساز پیمانکارمحور، به ویژه در مقیاس وسیع، نیازهای خاص مسکن در بخش‌های مختلف جامعه مورد توجه قرار نمی‌گیرد و تنوع فرهنگ‌ها در داخل جامعه در نظر گرفته نمی‌شود. به طور کلی، راه‌حل‌های تحمیلی، به دلیل رویکرد از بالا به پایین‌شان، نامطلوب هستند؛ در این روش‌ها، غالباً مشارکت جامعه آسیب دیده نادیده گرفته می‌شود.

ب) مدل خودیاری (مردم‌محور)؛ این مدل بر توانمندسازی جوامع، به منظور انجام کارهای ساختمانی توسط خود آسیب‌دیدگان تأکید دارد. خودیاری وقتیممکن است که نیروی کار موجود است، طراحی خانه‌ها نسبتاً ساده است، مردم جامعه با ساخت خانه برای خود آشنایی دارند و محدودیت زمانی وجود ندارد. در این صورت آسیب‌دیدگان می‌توانند به طور خانوادگی به ساخت مسکن خود بپردازند و کمک‌هایی از قبیل: تأمین مصالح ساختمانی و راهنمایی‌های فنی و کارشناسانه نیز به آنها رسانده شود (بینش، ۱۳۸۶، ۱۹ به نقل از UNHCR, ۱۹۹۸).

۲-۳. مشارکت مردم

بازسازی فعالیتی از جنس توسعه است و توسعه با مشارکت مردم آغاز می‌شود. از اینرو جهت انجام برنامه‌های توسعه در بازسازی، بی‌تردید باید از مشارکت مردم در سطوح بالایی چون برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری استفاده کرد و چنین برنامه‌هایی باید قبل از وقوع بحران آغاز شوند. یکی از راه‌های بازسازی پس از سانحه نقش بازماندگان است. آنها با مشارکت می‌توانند بسیج شده و دانش و مهارتشان را در این امر به کار گیرند (۴: gharaati, ۲۰۰۸).

مشارکت آسیب‌دیدگان در فرآیند بازسازی نه تنها به پایداری محیط، بلکه به تسریع روند بازسازی در منطقه متأثر از زلزله کمک خواهد کرد و در نتیجه افزایش سطح مشارکت جامعه، رضایت عمومی آسیب‌دیدگان را به دنبال خواهد داشت (Zonghang & Zhigang, ۲۰۰۷: ۸۳).

مشارکت مردم در روند بازسازی دارای چنان جایگاهی است که بیشتر اوقات منجر به توسعه می‌شود. مشارکت مردم در بازسازی به مثابه واقعیتی اجتماعی است که با گذشت زمان، برنامه‌های اجباری دولت را از فرآیند بازسازی دور کرده و خود مردم آسیب‌دیده را در جریان بازسازی سهیم می‌کند که این امر منجر به پذیرش سکونتگاه‌های ساخته شده از سوی مردم سانحه دیده می‌شود (۴۸: Sherry, ۱۹۹۶). مشارکت فعال روستاییان در بازسازی مناطق زلزله زده، رویکردی مهم برای بهادادن به آنها و نوعی قدرت و توان ابتکار عمل بدست خود روستاییان است که به آنها این امکان را می‌دهد تا خودشان با توجه به نیازهایشان، در بازسازی

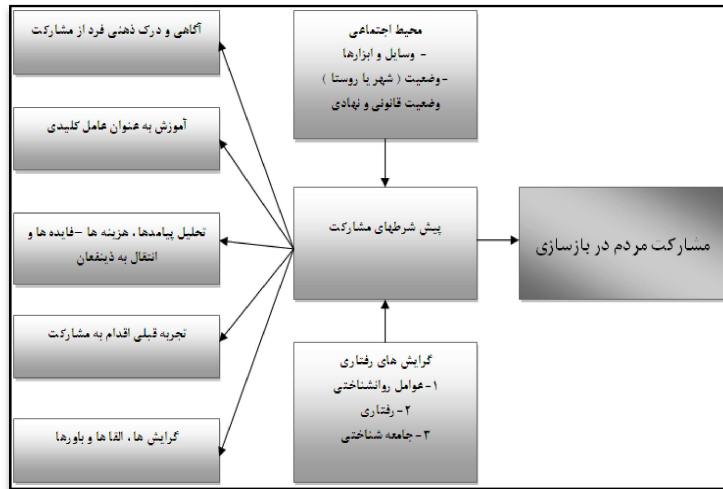
مشارکت داشته باشند (شریفی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۴). در جریان بازسازی، برنامه‌ریزی مشارکتی، امر بسیار مهمی است. برنامه‌ریزی مشارکتی مجموعه‌ای از فرآیندهایی است که از طریق گروه‌های گوناگون در رسیدن به یک برنامه و اجرای آن دارای توافق عامه‌پسند است (Ying, ۲۰۰۹: ۲۷). مشارکت مردم در تصمیم‌گیری و بازسازی، مستلزم وجود مدیریت "مشارکت جو" است. در واقع، مشارکت هنگامی معنا دارد که فرد امکان انتخاب، آزادی و اختیار برای ورود به عرصه عمل داشته باشد (سلیمانی و همکاران، ۱۳۸۵: ۴ به نقل از Harrison, ۲۰۰۱).

عدم مشارکت مردم سبب از دست رفتن فرصت تشخیص اولویت‌ها خواهد شد و برنامه‌ها نامناسب و بی‌مصرف خواهد شد. اقدامات در زمینه امداد و بازسازی پس از سانحه، مانند: عدم شناخت ساختارهای اقتصادی و محیطی، عدم توجه به الگوهای مدیریت محلی و قشریندی‌ها، ورود شیوه‌ها و تکنولوژی جدید بدون مطالعه دقیق ویژگی‌های محیطی می‌تواند باعث ایجاد وابستگی، عدم استقلال و از بین رفتن توانمندی‌ها شود (فلاحی و خورشیدیان، ۱۳۸۵: ۶).

مقوله مشارکت با مفاهیم مختلفی به کار گرفته می‌شود. مشارکت مردم در پروژه و یا طرح‌های عمرانی را شامل جریانی می‌دانند که مردم و یا مصرف‌کنندگان پروژه، نه تنها در کم و کیف تهیه آن نقش داشته باشند، بلکه امکان حضور حتی غیر رسمی آنها در جریان عملیات اجرایی را جزء استراتژی‌های مشارکت قلمداد می‌کنند (طالب، ۱۳۸۰: ۵ به نقل از شوبلر ۱۹۹۶). در مورد مشارکت مردم در جریان بروز حوادث طبیعی اگر مشارکت خود حادثه‌دیدگان را مد نظر داشته باشیم، می‌توان آن را در مراحل مختلف از مرحله پیشگیری و همکاری در کاهش خطر، مرحله آمادگی برای امداد، مرحله نجات و امداد، مرحله بازگشت به وضعیت عادی و اسکان موقت تا مرحله بازسازی دانست (طالب، ۱۳۸۰: ۵ به نقل از هایز والت ۱۹۹۱).

یکی از مسائل مهم در فرآیند بازسازی، حضور و دخالت آگاهانه، داوطلبانه، خلاق و متعهدانه افراد و افسار گوناگون جامعه در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اقدام در فرآیند امداد رسانی و بازسازی منطقه آسیب‌دیده است. مشارکت آگاهانه، فعال و داوطلبانه مردم در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرای مدیریت سوانح طبیعی و بازسازی، ضروری و مورد توجه جوامع مبتلا به است. این وضع برای جوامع در معرض خطرسوانح طبیعی محسوس‌تر و عملی‌تر است. طبق گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی و ملی، ایران به دلیل شرایط طبیعی و جغرافیایی، در شمار چند کشور اول بلاخیز جهان قرار دارد؛ از این رو و با توجه به زلزله‌هایی که در کشور ما رخ می‌دهد، بالطبع مباحث مربوط به بازسازی مناطق و نواحی سانحه دیده، مورد توجه و اهمیت بوده و ضرورت توجه به مشارکت مردم در بازسازی مناطق و نواحی زلزله‌زده در اولویت قرار گرفته است. از سوی دیگر، موضوع مشارکت مردم در روند بازسازی، نیز از جمله مسائلی است که در ارتباط مستقیم با سرعت و نحوه بازسازی مناطق زلزله‌زده قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، شناخت چندوچون این موضوع که مردم تا چه اندازه در روند بازسازی مناطق زلزله‌زده با دست‌اندرکاران بازسازی همکاری داشته‌اند، از اهمیت فوق‌العاده‌ای در روند برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های آنی و آتی برخوردار است. بنا به این دلیل و با توجه به اینکه بازسازی، فرآیندی حساس و ارگانیک است؛ نتایج بدست آمده از میزان مشارکت مردم در مراحل انجام

بازسازی، می تواند به عنوان بازخورد مثبت و در انجام هر چه بهتر فرآیند بازسازی مناطق زلزله زده مورد استفاده قرار گیرد.

شکل ۱. روند مشارکت مردم در بازسازی

نظریه های مشارکت را با توجه به شرایط ایران می توان به سه دسته: (۱) مشارکت شعاری، (۲) مشارکت محدود و (۳) مشارکت واقعیت تقسیم نمود:

۱. **مشارکت شعاری:** در واقع مشارکت محسوب نمی شود؛ بلکه ادعای داشتن مشارکت است. نیت اصلی، نه تأمین منافع مردم، بلکه تأمین منافع مراجع برنامه ریزی است. علت اصلی توسل به مشارکت، کسب مشروعیت برای طرح و کاهش مقاومت مردم در مقابل آن و در نتیجه، سهولت اجرای طرح است. هیچ سهمی از اختیارات تصمیم گیری و سیاست گذاری به مردم واگذار نمی شود. کمترین اطلاعات ممکن درباره طرح به مردم داده می شود و اطلاعاتی که هم منتشر می شود، تنها دربردارنده قوتها و آثار مثبت طرح است و از اثرات منفی طرح سخنی به میان نمی آید و اساساً وجود هرگونه آثار منفی در طرح نفی می گردد.

۲. **مشارکت محدود:** نیت اصلی، تأمین منافع مردم تا جایی است که با منافع دولت و مراجع برنامه ریزی تضاد پیدا نکند. سهمی از تصمیم گیری و هدف گذاری واگذار نمی شود. مردم حق اظهار نظر و مخالفت دارند؛ اما نمی توانند برای اجرای نظراتشان، نظارت داشته باشند و اعمال خواسته های خود را پیگیری نمایند.

۳. **مشارکت واقعی:** نیت اصلی، تأمین حداکثر منافع مردم و جلب رضایت عموم است. هزینه های این امر، توسط دولت یا سازمان پشتیبان طرح، تأمین می شود. شهروندان در تصمیم گیری و هدف گذاری مشارکت می کنند. علاوه بر اینکه شهروندان، حق اظهار نظر دارند،

حق اعتراض و مخالفت با طرح و حق نظارت بر اجرای خواسته‌هایشان را نیز دارند. مشارکت، علاوه بر آنکه ابزاری برای بهبود کیفیت طرح‌ها قلمداد می‌شود، به عنوان هدف نیز تلقی می‌شود و موجب رشد فکری، اجتماعی و مدنی شهروندان می‌گردد (خورشیدیان، ۱۳۸۶: ۵).

۳. روش‌شناسی تحقیق

در مطالعه حاضر به منظور سنجش مشارکت مردم در بازسازی مسکن آسیب دیده، ابعاد پنجگانه مشارکت؛ کالبدی، اجتماعی، مالی، روانشناختی و انسانی مورد بررسی قرار گرفته است. ابعاد پنجگانه مشارکت و معرف‌های مربوط به هر کدام در جدول (۱) آمده است. روش انجام تحقیق به صورت توصیفی-همبستگی است. برای انجام تحقیق با استفاده از فرمول کوکران^۱ ۱۹۰ نمونه از بین سرپرست‌های خانوار ۳۹ روستا دهستان شیروان با جمعیت ۵۳۵۱ نفر به صورت تصادفی و برای هر روستا به صورت سهمیه‌ای انتخاب شده‌اند که روش نمونه‌گیری برای انتخاب نمونه‌های تکنیک نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب می‌باشد. ابزار گردآوری اطلاعات، پرسش‌نامه است که محقق آن را با توجه به اهداف پژوهش تهیه کرده است. پرسش‌نامه مورد استفاده، اساساً از سوال‌های بسته با پاسخ‌های طیفی در مقیاس طیف لیکرت تشکیل شده، که سوال‌های آن در محدوده ابعاد مشارکت تعریف عملیاتی شده‌اند. پرسش‌نامه تحقیق شامل پنج بخش (مالی، روانشناختی، کالبدی، اجتماعی و انسانی) می‌باشد که گویه‌های آن در جدول زیر آمده است.

جدول ۱. ابعاد مشارکت مردم در بازسازی مسکن آسیب دیده

ابعاد	معرف‌ها	ضریب پایایی کرونباخ
کالبدی	مشارکت روستاییان در طراحی نقشه کلی ساختمان، مشارکت روستاییان در تناسب تعداد اتاق‌ها با تعداد افراد خانوار، مشارکت روستاییان در اندازه زیربنای واحد مسکونی، مشارکت روستاییان در استفاده از مصالح ساختمانی، مشارکت روستاییان در طرح‌های اجرا شده قبلی به وسیله دولت، مشارکت اداره روستاییان در انتخاب پیمانکاران	۰/۸۳۴
اجتماعی	همانگی افراد روستا با یکدیگر و دوری از اختلافات، اعتماد به مجریان طرح‌های بازسازی، استفاده از نهادهای مردمی و شورای روستا، همکاری و تعاون و مردم در انجام فعالیت‌های کشاورزی، تقسیم عادلانه نهادهای و کمک‌ها	۰/۷۲۱
انسانی	استفاده از نیروی کار انسانی بومی، استفاده از تجارب شفلی، استفاده از نیروی انسانی بدون دستمزد، استفاده از پیمانکاران محلی	۰/۷۵۸
مالی	مشارکت مالی در بازسازی مسکن، تأسیسات و اماکن عمومی، دخالت دادن نظرات مردم در نحوه پرداخت و بازپرداخت وام، دخالت دادن نظرات مردم در میزان وام	۰/۷۱۶
روانشناختی	توجه به علائق، اعتقادات و ارزش‌های بومی، داشتن آمادگی روانی برای بازسازی	۰/۷۹۲

به منظور سنجش اعتبار درونی، ابتدا از روش اعتبار محتوا برای افزایش اعتبار پرسش‌نامه استفاده شده است. در این روش، با استفاده از مقیاس‌های آزمون شده در پژوهش‌های مشارکت

$$n = \frac{p.q.t^2 N}{Nd^2 + p.q.t^2} \quad (1)$$

$N=5351$ نفر، تعداد کل جامعه آماری

$P=0.08$ درصد احتمال وجود صفت

$d^2=0.025$ خطای نمونه‌گیری یا سطح احتمالی مورد نظر با درجه اطمینان

$n=190$ نفر، حجم نمونه مورد نیاز

t^2 درصد احتمال صحت گفتار

$q=0.02$ درصد احتمال عدم وجود صفت

و نظرخواهی از استادان و کارشناسان، گام اول برداشته شد. سپس پرسش‌نامه تدوین شده طی دو مرحله مقدماتی و نهایی تکمیل شده و با بررسی پاسخ‌های بدست آمده از ۳۰ پرسش‌نامه و انجام محاسبات آماری مناسب، پرسش‌نامه نهایی تدوین گردید. به منظور سنجش پایایی ابزار تحقیق از آلفای کرونباخ استفاده شد، که مقادیر آن برای هر بعد به صورت جداگانه در جدول (۱) نشان داده شده است. از آمار توصیفی برای، توصیف خصوصیات نمونه، آزمون t برای آزمون فرضیه‌ها و تحلیل رگرسیون برای ایجاد مدل علی مشارکت در بازسازی در محیط نرم افزار آماری SPSS استفاده شده است.

۴. محدوده مورد مطالعه

دهستان شیروان یکی از دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان بروجرد است که در جنوب آن واقع شده است این دهستان همانند دیگر دهستان‌های واقع در دشت سیلاخور از زلزله فروردین ۸۵ لرستان خسارت زیادی را متحمل شدند تعداد مجروحین و کشته شدگان در این زلزله نسبت به زلزله‌های مشابه پیشین بسیار محدود بود، به این دلیل که در زلزله لرستان مردم در اثر وقوع زمین‌لرزه‌های خفیفی که چند ساعت پیش از زمین‌لرزه اصلی رخ داده بود، هشیار شده و شب را بیرون از خانه‌هایشان سپری کردند. علیرغم پایین بودن تلفات جانی نسبت به زلزله‌های مشابه پیشین، تخریب ساختمان‌ها در مناطق زلزله‌زده استان لرستان، خصوصاً در مناطق روستایی در سطح وسیعی بود و خسارات مالی وارده بسیار سنگین بود. در نتیجه لرزه‌های لرستان از اواخر روز پنج شنبه تا جمعه، حدود ۷۰ نفر کشته و بیش از ۱۴۰۰ نفر مجروح و ۱۵۰۰۰ نفر بی‌خانمان شدند. در کل ۳۳۰ روستا در منطقه سیلاخور از توابع دورود و بروجرد، بین ۳۰ تا ۱۰۰ درصد آسیب دیده و ۷۰ روستا کاملاً ویران شدند (بینش، ۱۳۸۶: ۵۲ به نقل از ابتکار عمل در بازسازی لرستان، ۱۳۸۵). در این زمینه عمده خسارات ساختمانی، در مناطق روستایی دشت سیلاخور اتفاق افتاد. ساختمان‌های گلی و خشتی بیشترین خسارت را متحمل شدند. ساختمان‌های با مصالح بنایی با اجرای غیراصولی به لحاظ گستردگی در رتبه بعدی قرار داشتند. همچنین بر اثر این زمین‌لرزه‌ها به برخی تأسیسات زیربنایی از مخابرات، برق، گاز و آبرسانی روستاها خسارات کلی وارد شد. به طوریکه برق شهر دورود و تعدادی از روستاهای این استان قطع شد (بینش، ۱۳۸۶: ۵۲ به نقل از پژوهشکده سوانح طبیعی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۶). حدود ۴۶۰۰۰ واحد مسکونی روستایی دچار آسیب (اعم از احداثی و تعمیری) گردیدند که ۳۳۰ میلیارد تومان خسارت برجای گذاشت؛ واحدهای روستایی آسیب‌دیده اغلب با مصالح بومی و غیر فنی احداث شده بودند. به طوریکه می‌بایست نوسازی می‌شدند. بر اساس برآورد اولیه، تنها در بخش سیلاخور مجموع واحدهای تخریب شده، ۴۵۰۰ واحد بود که از این تعداد ۴۰۰۰ واحد احداثی و ۵۰۰ واحد تعمیری می‌باشد (خورشیدیان، ۱۳۸۶: ۷).

۵. یافته‌ها

۵-۱. یافته‌های توصیفی

در تحلیل پژوهش حاضر از دو روش توصیفی و استنباطی استفاده شده است که به منظور شناخت جامعه آماری به توصیف بهترین ویژگی‌های مورد نظر یعنی جنسیت، سن، میزان سواد، اشتغال و تعداد افراد ساکن در یک واحد مسکونی پرداخته شده است. در جامعه آماری این تحقیق مردان با ۸۴/۴ درصد بیشترین درصد را به خود اختصاص داده‌اند. از مجموع ۱۹۰ نفر سرپرست خانوار که مورد پرسشگری واقع شده‌اند، ۱۴/۱ درصد را افراد زیر ۳۰ سال و ۷۰/۳ درصد را افراد بین ۳۱ تا ۵۰ سال و بقیه را افراد بالای ۵۱ سال تشکیل می‌دهد. جامعه آماری را به لحاظ سواد به چهار گروه تقسیم شدند که بیشترین فراوانی یعنی ۶۲ نفر معادل ۳۳/۵ درصد فاقد سواد هستند و ۳۰ درصد سواد آنها در سطح خواندن و نوشتن و ابتدایی بوده است. براساس اطلاعات بدست آمده از پرسش‌نامه ۷۴/۷ درصد شاغل هستند. از جمع‌بندی معرف‌های مربوط به سطوح مشارکت در بازسازی مسکن آسیب دیده، نتایج حاصل از تمایل به مشارکت در جدول (۲) درج شده است. بر طبق جدول، ۲/۶ درصد افراد اصلاً مشارکت نداشته‌اند، ۲۰/۵ درصد مشارکت کم، ۵۵/۴ مشارکت متوسط و ۲۱/۵ درصد مشارکت زیادی در بازسازی مسکن آسیب دیده داشته‌اند.

جدول ۲. توزیع پاسخ‌گویان بر اساس میزان مشارکت در بازسازی مسکن آسیب دیده

میزان مشارکت	فراوانی	درصد
هیچ	۵	۲/۶
کم	۳۹	۲۰/۵
متوسط	۱۰۵	۵۵/۴
زیاد	۴۱	۲۱/۵
جمع	۱۹۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

در پژوهش حاضر با استفاده از تکنیک آماری آزمون χ^2 به تحلیل داده‌ها پرداخته شد و ابعاد پنج گانه مشارکت مورد آزمون قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مشارکت در بعد روانشناختی، انسانی و اجتماعی رضایتبخش بوده اما در بعد کالبدی و مالی که مهمترین ابعاد مشارکت می‌باشند، رضایتبخش نبوده است. آماره‌های مربوط به تحلیل داده‌ها در جدول (۱) آمده است.

جدول ۳. محاسبه آماره‌های مربوط به تحلیل داده‌ها در ابعاد مشارکت در بازسازی

ابعاد مشارکت	تعداد مشاهدات	میانگین	خطای استاندارد	آماره T	سطح معناداری
کالبدی	۱۹۰	۶/۳	۰/۱۴۲	۷/۱۴۱	۰/۴۱۷
اجتماعی	۱۹۰	۱۳/۸	۰/۲۵۴	۱۲/۲۹۷	۰/۰۰۰
مالی	۱۹۰	۵/۲	۰/۱۰۳	۹/۴۷۲	۰/۱۷۳
انسانی	۱۹۰	۱۹/۶	۰/۳۷۴	۱۷/۷۲۹	۰/۰۰۰
روانشناختی	۱۹۰	۲۲/۷	۰/۴۲۸	۱۹/۲۵۲	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

مشارکت در ناحیه مورد مطالعه بر حسب پاسخ منطقی اندازه‌گیری شده است. برای این کار از پاسخ‌دهندگان خواسته شد که با توجه به همه ابعاد ذکر شده در پرسش‌نامه، میزان رضایتشان را از مشارکت کلی در بازسازی بیان کنند. پاسخ این سوال به عنوان مشارکت منطقی مورد توجه قرار گرفت. مشارکت منطقی، رضایت افراد را از بازسازی پس از توجه به رضایت از ابعاد مختلف مشارکت منعکس می‌سازد. به عبارتی، مشارکت منطقی بعد از اینکه پاسخ‌گویان در مورد رضایتشان از ابعاد مختلف اظهار نظر کردند، اندازه‌گیری می‌شود. پاسخ‌گویان به این سوال در طیف لیکرت پنج مقیاسی پاسخ دادند. جدول (۴) میزان پاسخ‌گویان در دهستان شیروان را نشان می‌دهد که در سطوح مختلف مشارکت براساس پاسخ‌شان طبقه‌بندی شده‌اند. در دهستان مورد مطالعه، ۳۳/۷ درصد پاسخ‌گویان از مشارکت مردم در بازسازی راضی و کاملاً راضی و ۵۹/۵ درصد افراد از مشارکت ناراضی و کاملاً ناراضی بودند. میانگین امتیازات مشارکت برای پاسخ‌گویان ۴/۲۸ با انحراف استاندارد ۰/۷۱۹ است.

جدول ۴. درصد رضایت از مشارکت در بازسازی مسکن آسیب دیده

میزان مشارکت	پاسخ دهندگان (درصد)
کاملاً ناراضی	۹/۸
ناراضی	۴۹/۷
نه راضی، نه ناراضی	۶/۸
راضی	۲۴/۴
کاملاً راضی	۹/۳
میانگین	۴/۲۸
انحراف استاندارد	۰/۷۱۹

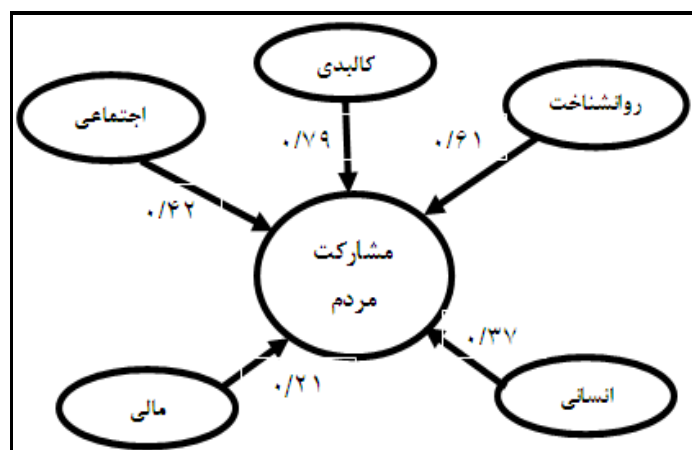
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

۲-۵. مدل تحلیلی (علی) مشارکت در بازسازی

رگرسیون چندگانه می‌تواند برای شناسایی سهم هر بعد در مشارکت مردم و ایجاد مدل علی که بر هم کنش بین ابعاد گویه‌ها (معرف‌ها) را نشان می‌دهد، مورد استفاده قرار گیرد. یکی از اهداف این مطالعه، ایجاد مدل علی از طریق شناسایی ابعاد غالب مؤثر بر مشارکت مردم بعد از سانحه در بازسازی مسکن آسیب‌دیده است. پرسش اصلی برای ایجاد این مدل آن است که کدام ابعاد مشارکت، بیشترین تأثیر علی را بر بعد مشارکت در بازسازی در ناحیه مورد مطالعه دارند. پاسخ به این سوال می‌تواند در درک تأثیر علی قلمروها و طراحی برنامه‌های اثربخش مشارکت مردم در بازسازی مؤثر باشد. تحلیل رگرسیون چندگانه برای شناسایی ابعاد غالب مشارکت و معرف‌های اصلی هر بعد مشارکت به کار گرفته شده است.

ضرایب رگرسیون سهم نسبی هر بعد و معرف‌ها را در مشارکت در بازسازی نشان می‌دهد. ضرایب موجود در این مدل تأثیر نسبی هر بعد را بر مشارکت نشان می‌دهد و همانطور که مشاهده می‌شود، سهم هر بعد در مشارکت یکسان نیست. بعدی که قویترین تأثیر علی را دارد، بعد کالبدی است و ابعاد بعدی، ابعاد روانشناختی و اجتماعی هستند. بعدی که ضعیف‌ترین

تأثیر علی را بر مشارکت دارد، بعد مالی است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که ابعاد شناسایی شده مشارکت در این مطالعه، تأثیر مستقیمی بر مشارکت در بازسازی پس از سانحه دارد. علاوه بر این، همبستگی و ارتباط بین مشارکت در ابعاد مختلف و معرف‌های ادراک شده مربوط به هر بعد نیز اندازه‌گیری شده است (شکل ۲). مشارکت در طراحی نقشه کلی ساختمان، غالبترین تأثیر را بر مشارکت در بعد کالبدی دارد، در حالیکه مشارکت دادن روستاییان در طرح‌های اجرا شده قبلی به وسیله دولت، کمترین تأثیر را بر مشارکت در بعد کالبدی داشته است.

شکل ۲. مدل علی مشارکت مردم در بازسازی سکونتگاه‌های آسیب دیده

دخالت دادن نظرات مردم در نحوه پرداخت و بازپرداخت وام مهمترین پیش‌بینی‌کننده در مقایسه با دیگر معرف‌های بعد مالی شناخته شده و مشارکت مالی در بازسازی مسکن کمترین تأثیر را بر بعد مالی داشته است. در بعد اجتماعی، هماهنگی افراد روستا با یکدیگر و دوری از اختلافات، بیشترین تأثیر را بر بعد اجتماعی داشته و همکاری و تعاون مردم در انجام فعالیت‌های کشاورزی، دارای کمترین تأثیر بر بعد اجتماعی است. استفاده از نیروی کار انسانی بومی به عنوان بهترین پیش‌بینی‌کننده از بعد انسانی و استفاده از نیروی انسانی بدون دستمزد، دارای کمترین تأثیر بر بعد انسانی می‌باشد. در بعد روانشناختی نیز معرف‌ها تقریباً به یک نسبت بر بعد روانشناختی تأثیر داشتند.

۶. نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از بررسی‌های نظری‌شانگر آن است که با وجود مطالعات و تجربیات جهانی موجود در زمینه بازسازی پس از سانحه، شیوه‌ها و عوامل مؤثر بر موفقیت آن، دارای تنوع بسیار زیاد است. زیرا با وجود مقبول واقع شدن کلیت موضوع بازسازی، عوامل چندین‌گانه موفقیت آن مؤثر است. یکی از ارکان بازسازی، مسئله مشارکت و نقش و اهمیت آن در پیشبرد اهداف بازسازی است. این در صورتی است که از یک سو جامعه سانحه دیده به دلیل دارا بودن درک

کامل از وضعیت موجود و احساس مسئولیت نسبت به بازسازی محیط آسیب‌دیده و از سویی دیگر نقش و اهمیت دولت به دلیل نقش هدایتگرانه‌اش در قالب رویکرد ترکیبی از اهمیت بالای برخوردار است. بر این اساس و با در نظر گرفتن رویکرد ترکیبی در این مطالعه، ۲۱ گویه در قالب ابعاد: کالبدی، روانشناختی، مالی، انسانی و اجتماعی طراحی و مورد آزمون قرار گرفت که از نتایج بدست آمده می‌توان استنباط نمود که به رغم اهمیت مشارکت مردمی و تأکید بر آن بر اساس آزمون t، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که در منطقه مورد مطالعه مشارکت مردم در سطح پایینی بوده و این یک زنگ خطر برای بازسازی‌های بعدی است. زیرا عدم اعمال نظر و مشارکت مردم سانحه دیده، موجب عدم پذیرش بازسازی‌های صورت گرفته از سوی مردم است. امری که موجب ترک خانه‌های ساخته شده و ساختن خانه‌های جدید مطابق با سلیقه و نیازهای خود است. چیزی که بارها و بارها مشاهده شده است. در پژوهش حاضر جهت تحلیل داده‌ها از دو روش آزمون t و مدل تحلیل علی استفاده شد که در آزمون t بعد کالبدی و مالی در بخش مشارکت، رضایتبخش نبوده در حالی که مدل علی نشان می‌دهد، مهمترین بعد در زمینه مشارکت مردم در زمینه کالبدی و ساخت و ساز است. در مدل تحلیل علی، علاوه بر تأثیر ابعاد بر مشارکت، تأثیر گویه‌های هر بعد بر بعد مشارکت نیز سنجیده شده است که به ترتیب مؤثرترین و کم اثرترین در قسمت تحلیل یافته‌ها تشریح شده است. اگر بخواهیم جایگاه مشارکت در بازسازی استان لرستان را با توجه به انگاره تلفیقی ارائه شده در میان ۳ دسته مشارکت مشخص کنیم، بایستی عنوان کرد که به طور طبیعی مواردی یافت می‌شود که در بخش مشارکت شعاری و یا مشارکت واقعی قرار خواهند گرفت.

البته قرار داشتن در مرحله مشارکت محدود، امری مذموم نیست، بلکه توقف در آن نامطلوب است. برای رسیدن به مشارکت واقعی، گذر از مشارکت شعاری و محدود امری اجتناب ناپذیر است. لیکن در این مورد به این امر باید توجه داشت که نباید مشارکت شعاری و محدود را به عنوان مشارکت واقعی جا زد و آنرا به عنوان مرحله‌ای از گذر در نظر داشت. در نهایت به طور خلاصه جهت موفقیت بیشتر در امر مشارکت مردم و بازسازی پس از سانحه در مناطق مستعد سانحه پیشنهاداتی ارائه می‌گردد که هر کدام می‌تواند موضوع تحقیق‌های حائز اهمیتی در زمینه بازسازی پس از زلزله باشد:

- ضرورت ولزوم برنامه‌ریزی، از آنجاکه مهمترین رکن در پیش برد پروژه بازسازی، مشارکت مردم است، لزوم برنامه‌ریزی در این زمینه و تدارک اقدامات لازم جهت دخالت مردم سانحه دیده در بازسازی، ضروری و حتمی است.

- لزوم توجه به تشکل‌های مردمی نه تنها در فعالیتهای کمک‌های اولیه در هنگام رویداد زلزله، بلکه در گردآوری و انتشار اطلاعات زلزله بیش از پیش احساس می‌شود. در واقع اطلاع‌رسانی صحیح و همچنین پاسخ‌گویی به مردم گامی در جهت دستیابی به چنین هدفی می‌باشد.

- استفاده از نیروی کار بومی برای ساخت و ساز، تا اگر رونقی در اقتصاد ایجاد شود در خود روستا باشد نه در شهرها. زیرا استفاده نکردن از نیروی کار بومی نوعی هدر دادن امکانات محسوب می‌شود.

- مشارکت در تصمیم‌گیری نهایی، همانطور که مشاهده شده مردم اظهار نظر کرده‌اند اما تصمیم نهایی را بدون در نظر گرفتن مردم مسئولان و برنامه‌ریزان بازسازی اتخاذ کرده‌اند.

- نظرخواهی از مردم، بنظر می‌رسد نظرخواهی از مردم در مواردی صورت گرفت که مسئولین بازسازی خود به تنهایی قادر به انجام آنها نبوده و به عنوان ابزاری جهت بهبود کیفیت طرح و نیز کسب مشروعیت آن مورد استفاده قرار گرفت و در مورد طرح‌های واحدهای مسکونی ابتدا طرح‌ها آماده گشته و نظرخواهی از میان آنها و در سطحی نازل انجام گرفت.

- نظارت روستاییان بر اجرای تمام مسائل بازسازی، در سطح اجرای واحدهای مسکونی وجود دارد ولی در اجرای برنامه‌ریزی‌های روستایی و طرح های هادی وجود ندارد.

- گذار از مشارکت شعاری و محدود و اجرای مشارکت واقعی مردم سانحه دیده.

به نظر می‌رسد فرآیند به کار گرفته در این پژوهش با تغییرات اندکی قابل استفاده در سایر مناطق روستایی می‌باشد و استفاده از آن پشتوانه‌ای برای تدوین صحیح ضوابط و مقررات مشارکت مردم در بازسازی می‌باشد.

۷. منابع

۱. آيسان، یاسمین و دیویس، یان، ۱۳۸۲، معماری و برنامه‌ریزی بازسازی، ترجمه علیرضا فلاحي، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۲. باغ وند، اکبر و همکاران، ۱۳۸۶، مؤلفه‌های سنجش طول دوره بازسازی پس از زلزله در مناطق شهری، پنجمین کنفرانس بین‌المللی زلزله شناسی و مهندسی زلزله.
۳. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۵، گزارش: ابتکار عمل در بازسازی لرستان.
۴. بینش، نگین، ۱۳۸۶، فرآیند تأمین سرپناه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران.
۵. حاجی پور، مجتبی، ۱۳۸۹، ارزیابی فرآیند بازسازی سکونتگاه‌های روستایی آسیب دیده از زلزله سال ۱۳۸۵ منطقه سیلاخور لرستان نمونه موردی: دهستان شیروان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی.
۶. خورشیدیان، عبدالمجید، ۱۳۸۶، طراحی مشارکتی جهت بازسازی مسکن روستایی استان لرستان پس از زلزله ۱۳۸۵، سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت جامع بحران در حوادث غیر مترقبه طبیعی.
۷. سلیمانی، محمد و همکاران، ۱۳۸۵، درس‌هایی از مشارکت مردمی در بازسازی واحدهای مسکونی و تجاری مناطق زلزله‌زده استان لرستان، دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت جامع بحران در حوادث غیر مترقبه طبیعی.
۸. طالب، مهدی، ۱۳۸۰، بررسی مشارکت روستاییان در بازسازی مناطق زلزله‌زده، پایان‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۸.
۹. فلاحي، علیرضا و خورشیدیان، عبدالمجید، ۱۳۸۵، بررسی تجارب بازسازی روستای توتکابن بعد از زلزله ۱۳۶۹ گیلان و زنجان از دیدگاه توسعه، دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت جامع بحران در حوادث غیر مترقبه طبیعی.
۱۰. GHaraati, Mehran., ۲۰۰۸, who knows best? an overview of reconstruction after the earthquake in Bam, Iran, achieving effective post-disaster reconstruction, building resilience, i-Rec

۱۱. Harrison & et al., ۲۰۰۱, **preliminary comment on public participation in the context of the water framework directive and integrated river basin management policy**. Manchester University press.
۱۲. Hays, walter., ۱۹۹۱, **seismic zonation and vulnerability Assessments mitatives to reduce risk in the Mediterranean region** , fourth international conference on seismic zonation, vol ۱۱۱
۱۳. Schubler Peter, ۱۹۹۶, **participation and partnership in urban infrastructure management**, published for urban management programme by the world ban; Washington.D.C.
۱۴. Sherry R., ۱۹۹۶, **A Ladder of Citizen participation**, JAIP, Vol, ۳۵, No. ۴, July ۱۹۶۹, pp. ۲۱۶-۲۲۴.
۱۵. Ying. Sheng., ۲۰۰۹, **Post-Earthquake Reconstruction: Towards a much more participatory planning, theoretical and empirical researches in urban management apcial number ۱/S April ۲۰۰۹: URBAN ISSUES IN ASIA**
۱۶. Zonghuang. Q, & Zhigang. W., ۲۰۰۷. **Discussung the public participation in current city planning**. Journal of jinggangshan University. Vol. ۲۸, No ۱۲.